

ՀԱՏՈՒԿ ԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ՏԱՌԱԴԱՐՁՈՒԹՅՈՒՆԸ ՄԱՍԵՀՅԱՆԻ ԿՐԿՆԱԿ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ

Հաղորդում Վարդունի Բալուպյանի

Հովհաննես Մասեհյանի թարգմանական գործունեությունը, ինչպես հայտնի է, բաժանվում է երեւ շրջանի: Առաջին շրջանն ընդգրկում է 1890-ական թվականներին Քիֆլիսում հրատարակած մի շարք թատերգությունները՝ «Համլետ», «Ենչպես կուզեք», «Ռոմեո և Ջուլիետ», «Վենետիկի վաճառականը» և «Էլիր արքա»: Երկրորդ շրջանում նոր թարգմանություններից բացի Մասեհյանը վերամշակում է նաև արդեն պատրաստի թարգմանություններից մի քանիսը՝ «Համլետը», «Վենետիկի վաճառականը» և «Ռոմեո և Ջուլիետը»: Վերամշակման ժամանակ թարգմանական որոշ նոր սկզբունքների կիրառման հետ միասին Մասեհյանը մի շարք դեպքերում նաև նորոգել է մոտենում անձնանունների, տեղանունների և դիցաբանական անունների տառադարձությունը:

Ուշադրության անենք այն անունները, որոնք առաջին և երկրորդ թարգմանություններում տարբեր կերպ են տառադարձվել:

Փաստ է, որ մինչև այժմ այլազգի հատուկ անունների հայերեն տառադարձության համար չկան հաստատուն կանոններ:

Համեմատական ցանկություն կատարելիս նկատի ենք առել ոչ միայն առաջին և երկրորդ թարգմանություններում եղած անվանաձևերի տարբերակները, ղրանց բնագրերը, այլև անգլիական և ամերիկյան արտասանության կանոնները, ինչպես նաև նդիսաբնյալ դարաշրջանի արտասանական առանձնահատկությունները, որոնք որոշ իմաստով պայմանավորում էին շեքսպիրյան հանգը:

Վերը նշված երեք երկերում առկա անունները պայմանականորեն բաժանենք մի քանի ենթախմբերի՝

1. Անուններ, որոնք առաջին և երկրորդ թարգմանություններում տարբերվում են միայն բաղաձայնների ձայնեղությունամբ և խոլությունամբ:

Բնագիր	առաջին թարգ.	երկրորդ թարգ.
Romeo ['roumiou, S ² 'ro:mio:-mjo:]	Րոմեո	Ռոմեո
Faulconbridge ['fə:(l)kənbridʒ]	Ֆալկոնբրիձ	Ֆալկոնբրիջ
Morocco [mə'ɾokou]	Մարոկ	Մարոք
Dido ['daɪdou, S 'dæɪdo:]	Դիտո	Դիդո
Thisbe ['θɪzbi]	Թիզբե	Թիսբե
Termagant ['tərməgənt, S'ta:rməgənt]	Տերմականգ	Տերմագանտ
Fortinbras ['fɔ:rtinbræs]	Ֆորթինբրաս	Ֆորտինբրաս
Yaugnan [jə:(ə)n]	Եոկան	Եոգան
Charybdis [kə'ribdis]	Քարիբդա	Քարիբդա

Թեև դժվար է հաստատել նշված թարգմանական տարբերակներից որևէ մեկի նախընտրելիությունը, սակայն փաստ է, որ երկրորդ թարգմանությունում վերանայված տառադարձումներից մի քանիսը բաղաձայնների հնյման առումով համեմատաբար մոտ են բնագրին, դիցուք՝ Ռոմեո, Ֆալկոնբրիջ, Մարոք, Տերմագանտ, Դիդո, Քարիբդա ևն: Իսկ առաջինից Քիզբե-ն, Ֆորթինբրաս-ը: Հիշված անուններից մի քանիսում բաղաձայնների տարբերությունները թերևս կարելի է վերագրել նաև արևմտահայերեն և արևելահայերեն արտասանությունների միջև եղած տարբերությանը:

2. Դիցաբանական անուններ, որոնք առաջին և երկրորդ թարգմանություններում ելլած են ըստ հունական կամ՝ հռոմեական անվանաձևերի, ինչպես նաև միայն հունականի:

Բնագիր	առաջին թարգ.	երկրորդ թարգ.
Neptune ['neptʃn:n, -tʃu:n]	Նեպտուն (հռոմ.)	Պոսիդոն (հուն.)
Vulcan ['vaɪkən]	Հեփեստոս (հուն.)	Վուլկան (հռոմ.)
Aeson ['i:sən, 'S'e:sən]	Ծասոն (հուն.)	Էզոն՝ (հուն.)
Jove [dʒouv]	Դիոս (հուն.)	Յուպիտեր (հռոմ.)
Mars [ma:rz]	Մարս (հուն.)	Մարս (հռոմ.)
Cynthia ['sɪnθjə, -θlə]	Մինթիա (հուն.)	Ծինտիա (հուն.)

Համեմատությունները ցույց են տալիս, որ վերամշակելիս Մասեկյանը Vulcan, Jove, Mars դեպքերում նախընտրել է այն պարբերակները, որոնք որոշ չափով համապատասխանում են անգլերեն բնագրի գրությանը՝ սովյալ դեպքում հռոմեական տարբերակները: Բնե երկրորդ թարգմանության ժամանակ Նեպտունը դարձել է Պոսիդոն, հավանաբար սողի վանկերի իր ընտրած քանակը ապահովելու համար. օրինակ առաջին թարգմանությունը՝ «Նեպտունի պետության, Բելլուսի գետի» Շուրլը բաղադրած (Շեֆալի, Համլետ, Բիֆլիս, 1894, էջ 110):

Երկրորդ թարգմանությունը՝ «Տելլուսի շուրլը և Պոսիդոնի աղի պետություն» (Շեֆալի, Համլետ, Վիեննա, 1921, էջ 71):

3. Անունների հայացումը որոշ ժամանակ տիրապետող միտում էր հայ թարգմանական գրականության մեջ, հատկապես այն անունների, որոնք ունեն ղուտ հայկական համարժեքներ: Մասեկյանը սկզբնական շրջանում, թերևս հետեւելով այն ժամանակ գոյություն ունեցող միտման՝ հնարավորին չափ հայացրել է այդ կարգի անունները, սակայն վերամշակելիս հրաժարվել է դրանից և անունների արտասանությունը հնարավորին չափ մոտեցրել է բնագրին:

Բնագիր	առաջին թարգ.	երկրորդ թարգ.
Venus ['vi:nəs, S+ 've:nəs]	Սատուրն	Վենուս
Venus ['vi:nəs, S+ 've:nəs]	Սատուրն	Ափրոդիտե
Alexander [æɪlɪg'zɑ:ndər-zən-, Sæɪlɪg'zæ:(ɪ)ndər]	Ալեքսանդր	Ալեքսանդր
Stephano ['stefənou]	Ստեփան	Ստեֆանո
Patrick ['pætrɪk]	Պատրոս	Պատրիկ
Robin ['rəbɪn]	Ռուբեն	Ռուբին (սպաղարական վրելակ)
Abraham ['eɪbrəhæm, 'eɪbram, S'e:brəhæm, 'e:brəm]	Աբրամ	Աբրահամ ⁴
Balthazar [bæɪθə'zɑ:r bæl'θæzər]	Բազազասար	Բալթազար

Հայացվել են նաև երկու տեղանուններ՝

Hyrkania(n) [hə:r'keɪnɪə(n)-n]jə(n), S(h)ər'ke:n]ə(n)]	Վրկանի (հասպեց ծովի հայկական ավանդական անվանումը)	Հերկանիան
Colcho-Colchis ['kɔɪkɪs, 'kɔɪtɪs]	Կոլքիս (անվանը տվել է հայկական դասական ձև, այժմ՝ Կոլխիդա)	Կոլքիս

Ինչպես տեսնում ենք օրինակներից, երկրորդ թարգմանության մեջ միայն Ափրոդիտեն չի համապատասխանում բնագրին, այս դեպքում նույնպես թարգմանիչը հրաժարվել է հայացու-
մից, ընտրելով տվյալ անվան հունական տարբերակը։ Մյուս անունների վերամշակված տար-
բերակները իրենց արտասանական կազմով համեմատաբար ավելի մոտ են բնագրին։

4. Անուններ, որոնց մի մասը առաջին թարգմանություններում տառադարձված է բնա-
գրին ավելի մոտ արտասանության, իսկ մյուս մասը՝ ըստ նրանց ֆոնետիկական տարբերակ-
ների։ Ինչպես գիտենք, Մասեհյանը այն ժամանակ գտնվում էր ֆրանսիական թարգմանական
գրականության ազդեցության տակ՝ հատկապես Ֆրանսուա Լյուգոյի։ Սակայն վերամշակելիս նա
նախընտրել է ավանդականը՝ կամ իտալականը, քանի որ պիեսներից երկուսի նյութը իտալա-
կան է։ «Համլետում» զինվորները և սպաները կրում են իտալական անուններ, ինչպես օրի-
նակ, Բերնարդո, Ֆրանցիսկո, Մարցելլոս⁶։

Բնագիր

առաջին թարգ.

երկրորդ թարգ.

Marcellus [ma:'seləs]

Francisco [fræn'siskou]

Franciscan [fræn'siskən]

Frances, Francis ['fra:nsis, A'S
fræ(:)nsis]

Valentine ['væləntain, S-təin]

Valentine ['væləntain, S-təin]

Մարսելլոս (բն.)

Ֆրանսիսկո (բն.)

Ֆրանսիսկյան (բն.)

Ֆրանսուա (ֆր.)

Վալանթին (ֆր.)

Վալենտին (ավանդ.)

Մարցելլոս (ավանդական)

Ֆրանցիսկո (ավանդ.)

Ֆրանչիսկյան (իտալ.)

Ֆրանչեսկո (իտալ.)

Վալենտին (ավանդ.)

Վալենտինո (իտալ.)

Նշված օրինակներում երկրորդ թարգմանության ժամանակ Մասեհյանը հրաժարվել է բը-
նագրին համեմատաբար մոտ կամ ֆրանսերենին հատուկ տառադարձությունից, հավանաբար
այն պատճառով, որ ցանկացել է պահպանել տվյալ միջավայրի կոյորիտը։

5. -S-ով վերջացող հունական և լատինական անունները, այդ թվում լատինական -us-ով
վերջացողները տառադարձել է ու-ով։ «Համլետում» նույնպես հանդիպում ենք մի շարք
անունների, որոնք ունեն -us վերջավորություն։ Ստորև նշված անուններից առաջին հինգը
հոմեական են, իսկ վերջին երեքը՝ հունական։

Բնագիր

առաջին թարգ.

երկրորդ թարգ.

Marcellus [ma:'seləs]

Claudius ['kle:diəs, -dʒəs]

Plautus ['plə:təs]

Cornelius ['kɔ:'ni:lʒəs]

Roscus ['rɔ:/iəs/-fəs]

Olympus [ou'limpəs]

Pyrrhus ['pirəs]

Tellus ['teləs]

Մարսելլոս

Կլոդիոս

Պլաուս

Կոռնելիոս

Րոսցիոս

Ոլիմպոս

Պյուռոս

Թելլոս

Մարցելլոս

Կլավդիոս

Պլավոս

Կոռնելիոս

Ռոսցիոս

Ոլիմպ

Պյուռոս

Տելլոս

Այստեղ հաշվի է առնված այն հանգամանքը, որ լատինական և հունական us(os) վեր-
ջավորություն ունեցող անունները անգլերենում հնչում են [əs], որը և որոշ շափով համապա-
տասխանում է հայերենում ընդունված ու վերջավորությանը, ուստի այս օրինակներում
նույնպես թարգմանիչը աշխատել է պահպանել բնագրի արտասանական որոշ կանոններ։ Սա-
կայն Կոռնելիոս Րոսցիոս անունները վերամշակման ժամանակ ինչ-ինչ պատճառներով
պահպանված են զուտ լատինական ու վերջավորությամբ։ Իսկ Ոլիմպոս անունը վերամշա-
կելիս դարձրել է Ոլիմպ, հավանաբար շափը պահպանելու նպատակով։

Քան թե երկնագագաթ կապույտն Ուլիսպոս (Շեքսպիր, Համլետ, Թիֆլիս, 1894, էջ 195)
 Քան լուրթ Ուլիսպի Երկնահոսկ ծայրը (Շեքսպիր, Համլետ, Վիեննա, 1921, էջ 126)

6. Քաղաքների անունները տառադարձելիս կիրառել է տարբեր մոտեցում. առաջին թարգմանության մեջ և վերամշակման ժամանակ մերթ ընտրել է իր ժամանակ (և այժմ) ընդունված ձևը, մերթ հին՝ շօգտագործվողը.

Բնագիր	առաջին թարգ.	երկրորդ թարգ.
Padua [p'ædjuə, 'pa:duə, S'pæd]ue:, -djuə,	Պադուա (իբ ժամանակ և այժմ ընդունված ձևը)	Պադուա (հին ձևը)
Troy [trɔi]	Տրոյա (հին ձևը, ինչպես նաև Տրոյազա)	Տրոյա (իբ ժամանակ և այժմ ընդունված ձևը)

Այստեղ բնականաբար նախընտրելի են Պադուա և Տրոյա ձևերը:

7. Ինչպես գիտենք, լատինական շատ բառեր և անուններ ունեն կրկնակ բաղաձայններ, սակայն դրանց մեծ մասը հայերենում արտասանվում է որպես մեկ բաղաձայն, Առաջին թարգմանության մեջ մի քանի անուններում Մասեշյանը պահպանել է կրկնակ բաղաձայնները՝ հավատարիմ մնալով բնագրի գրությունը, սակայն երկրորդում անունները տառադարձել է մեկ բաղաձայնով, որովհետև սովյալ դիպքերում անհրաժեշտություն չկա բաղաձայնները շեշտելու, ինչպես դա արվում է խոսակցական մի շարք անուններում և բառերում (Ջովաննի, Բոկալլո, Տասսո, Վիլլա և այլն), կամ ինչպես մի շարք հայերեն բառերում (կծծի, զննի, բզզալ և այլն):

Բնագիր	առաջին թարգ.	երկրորդ թարգ.
Barabbas ['bærəbəs, -bæʃ]	Բարաբբաս	Բարաբաս
Bassanio [bə'sa:niou, -n]ou]	Բասանիո	Բասանիո
Nerissa [ni'rɪsə, ne-, nə-]	Ներիսսա	Ներիսա

8. Անուններ, որոնց առաջին և երկրորդ թարգմանություններում առկա են ձայնավորների տարբերություններ:

Բնագիր	առաջին թարգ.	երկրորդ թարգ.
Vitruvio [vi'tru:viou]	Վիտրուվիո	Վիտրուվիո
Gregory ['gregəri, S'greg(ə)ri]	Գրեգորիո	Գրեգորիո
Claudio ['kle:diou, -d]ou]	Կլոդիո	Կլավդիո
Plautus ['plɔ:təs]	Պլոտոս	Պլավտոս
Barbary ['bɑ:rberi]	Բերբերիա	Բարբարիա

Այս անվանաձևերից, կարծում ենք, նախընտրելի են Վիտրուվիո-ն, Գրեգորիո-ն, Բարբարիա-ն, որովհետև բառամիջի ձայնավորները համապատասխանում են բնագրի արտասանությանը՝ նրա ձայնավորներին, Իսկ ինչ վերբերում է ևս երկրաբանին, ապա այն տառադարձված է ավ-ով՝ ըստ ավանդական տառադարձության:

9. Տեսնենք, թե ինչպես են վերարտադրված այն մի քանի խոսուն անունները, որոնք օգտագործված են ռեմոնտ և Զուլիետում: Դրանք են Կապուլեթի ծառաները՝ Grindstone, Potpan-ը և Էրաֆիշաները՝ James Soundpost-ը, Hugh Rebeck-ը, Simon Catling-ը:

նշված անուններից առաջին երկուսը՝ Պոտսյան, Կրայնդստոն, Մասեհյանը վերարտադրել է գիր գրի դիմաց սկզբունքով (գրադարձությունը), իսկ վերջին երեքը հետևյալ կերպ է տառադարձվել.

Բնագիր

առաջին բարգ.

երկրորդ բարգ.

James Soundpost [dʒeɪmz 'saund-poust, S 'səundp:st

Ջեյմս Սաունդպոստ

Հակոբ Շեփոթ

Hugh Rebeck [hju: 'ri:bek, S'rebik]

Հյուգ Ջուլթակ

Հուլիան դափ

Simon Catling ['saimən, S'səimən

Սիմոն Ադիբեյ լաբ

Սիմոն Ադիբե

'kætlɪŋ, S'kætlɪn]

Ինչպես տեսնում ենք՝ James, Hugh, Simon անունների հետ ավելացրել է հետևյալ հասարակ դոյազանները՝ Soundpost—գլանաձողիկ երաժշտական զործիքների լաբերն ամբացնելու համար (ականջ), rebeck երեք լաբանի ջուլթակ, catling հին նվագաբանի կետգուռի լաբը՝.

Վերամշակելիս թարգմանիչը խոսում անունը թարգմանել է խոսում անունով, գտնելով հայերեն համարժեքները և խոսափել է օտարանուն կապակցություններից: Չնայած նա ստեղծել է հայկական խոսում անուններ, բայց և այստեղ նույնպես նկատվում է բնագրին մոտենալու միտում՝ պահպանել անգլիական բառերի արտաքին տեսքը, բնատրելով երաժշտական զործիքների այնպիսի հայերեն անուններ, որոնք ունեն անգլիական բառերի նման կարճ արտասանություն:

Այսպիսով, վերամշակման ժամանակ, Մասեհյանը ընդհանուր առմամբ անունների հայերեն արտասանությունը մոտեցրել է բնագրին, աշխատելով հնարավորին չափ պահպանել անգլիական արտասանական տարբերակները, բացառությամբ այն մի քանի դեպքերի, որոնց առաջին թարգմանական տառադարձումները արդեն մոտ էին բնագրին:

Ծ Ա Ն Ո Ւ Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն Ն Ե Ր

1. Տե՛ս „Shakespeare's Names“, A Pronouncing Dictionary by Helge Kokeritz, New Haven, 1959.
- 2 Շեքսպիրյան արտասանության տարբերակի համար այստեղ և այլուր օգտագործում ենք Նշանը:
3. Առաջին թարգմանության մեջ՝ «Որոնք դարձրին ծերուկ Ցասոնին մատղաշ պատանի» (Շեֆալիբ, Վենետիկի վաճառականը, Թիֆլիս, 1897, էջ 119), Մասեհյանը սխալվել է, որովհետև Ցասոնը էդոնի որդին է, իսկ երկրորդ թարգմանության մեջ արդեն ուղղել է. «Որ ծեր էդոնին երիտասարդացրին» (Շեֆալիբ, Վենետիկի վաճառականը, Վիեննա, 1922, էջ 87)
4. Հին հայերենում կար նաև Աբրաամ ձևը, որը հունականի ուղիղ տառադարձությունն է և համարվել է գիտական ձև: Հունարենի αα-ն վերածվել է ահա-ի հորանջից խոսափելու համար: (Հ. Անադյան, Հայոց անձանանունների բառարան, հ. Ա, Սրեան, 1942, էջ 27—28):
5. Տե՛ս «Словарь английских личных имен», «Сов. энциклопедия», М., 1973.
6. Տե՛ս Уллыям Шекспир, Полное собрание сочинений в восьми томах, том 6, М., 1960, стр. 628.
7. Ամերիկյան արտասանության տարբերակի համար օգտագործում ենք А նշանը:
8. Հմմտ. Գ. Բ. Ջոնսոնյան, Օտարազգի բառերի տառադարձման սկզբունքները, «Լրաբեր հասարակական գիտություններ», Երևան, 1972, № 3, էջ 30:
9. Տե՛ս The Yale Shakespeare, The Tragedy of Romeo and Juliet, New Haven and London, p. 110.